

RUŽICA DRECHSLER-BIŽIĆ

ISTRAŽIVANJE »JOZGINE PEĆINE«
U TRNOVCU LIČKOM

(Problematika veza Like s istočnom i zapadnom obalom Jadrana)

(Table I—VI)

UDK 903.32:738(497.13)»6375«
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

Ružica Drechsler-Bižić
YU — 41000 Zagreb
Zamenhoffova 9

U ovom radu objavljuju se rezultati sustavnog istraživanja prahistorijskog naselja u Jozginoj pećini kod Gospića, koje se na temelju tipološke analize pretežno keramičkih nalaza može datirati u BrC/D stupanj srednjeg brončanog doba.

Otkrićem ovog naselja dopunjeni su do sada veoma skromni podaci o razvoju brončanog doba u Lici, pa se u vezi s time u ovom radu razmatraju neki novi rezultati istraživanja tog razdoblja na prostoru južno od Save. Isto tako spominju se i nova otkrića na otocima uz istočnu obalu Jadrana (Markova spilja na Hvaru i Vela spilja na Korčuli). Srodnost keramičkih nalaza iz pećine Manaccora na poluotoku Gargano, na zapadnoj obali Jadrana, s nalazima iz Jozgine pećine, kao i iz nekropole u Bezdanjači kod Vrhovina, potvrđuju se hipoteze nekih arheologa da su i u srednje brončano doba postojale određene veze između istočne i zapadne obale Jadrana, o čemu se u ovom radu opširnije govori.

U proljeće 1980. godine speleolog Z. Krivošić donio je u prahistorijski odjel Arheološkog muzeja u Zagrebu nekoliko manjih fragmenata keramike i jednu polovicu šalice iz Jozgine pećine u Trnovcu Ličkom kod Gospića. Tom prilikom načinio je i manju skicu prostorija u kojima je, po njegovim riječima, bilo mnogo velikih fragmenata keramike u humusu. Pregledom tih primjeraka zaključili smo da bi ta pećina mogla biti veoma važan arheološki lokalitet, jer su tipološke karakteristike predmeta upućivale na mogućnost postojanja naselja srednjeg i kasnog brončanog doba u toj pećini.

Prilikom rekognosciranja terena u Ličkom polju 1981. god. obišli smo i ovu pećinu i uvjerali se da na samoj humusnoj površini tla u prvoj dvorani ima mnogo ulomaka keramike, među kojima je bilo i vrlo velikih. Te smo nalaze odmah ponijeli sa sobom u Zagreb.

U listopadu iste godine izvršili smo ovdje zaštitno sustavno istraživanje, i to u dvije prostorije pećine, odnosno na cijeloj pristupačnoj

površini, pa je tako ovaj speleološki objekat arheološki u potpunosti istražen.*

Na zapadnom rubu Smiljanskog polja, uz najniže obronke masiva Velebita, nalazi se malo krško polje u kojem je smješteno slikovito selo Trnovac Lički, od Gospića udaljeno desetak kilometara u pravcu jugozapada. Pećina se nalazi u zaseoku Brkljačići, u neposrednoj blizini kuće Jure Brkljačića, a po imenu njegova oca Jose (Jozge) u selu je nazivaju »Jozgina pećina«, pa smo to uobičajeno lokalno ime i mi zadržali, iako se u nekim speleološkim izvještajima naziva i »Pećina u dubravi Gušte«. Za sada su poznata tri ulaza u tu pećinu, koja se nalazi u vapnenastim stijenama. Glavni ulaz je ispod vertikalne litice, a oko 20 m u pravcu istoka i zapada nalazi se još po jedan manji, veoma teško prolazan kanal, kojim se također može ući u unutrašnjost pećine. Od glavnog ulaza u obliku zasvođenih »vrata« vodi otvor širine 1,5 m, a visine 1 m, i nastavlja se prema sjeverozapadu horizontalnim kanalom, koji nakon 11 m dužine skreće u pravcu zapada. Taj je dio uzak i teško prohodan, na dužini od oko 30 m sav ispunjen klastičnim materijalom i ponekim fragmentom keramike, ali je uglavnom arheološki neinteresantan. Ulazni se kanal, od spomenutog skretanja, produžava oko 10 m na istok, veoma je uzak i pod kutom od 45° vodi u prvu dvoranu pećine. Na kraju je djelomično pregrađen jednim visokim pragom od sige i pod oštrim kutom skreće u dvoranu I (vidi sl. 1).

Dvorana I dugačka je 16 m, najveće širine 4 m, a mjestimično je visoka svega 1,5 m, dok je najveća visina 4 m. Pruža se u pravcu sjeveroistok—jugozapad. Na zapadnom kraju je u okruglom udubljenju u siji izvor pitke vode, dubok oko 0,40 m. Sjeverna stijena dvorane probijena je s tri gotovo paralelna kanala, koji vode u dvoranu II. Ti kanali su bili potpuno zatrpani kamenjem i prilikom naših radova započeli smo njihovo čišćenje i tako otkrili dvoranu II, koja je 8 m duga, a najveća joj je širina 3 m. Vrlo je niska — slično dvorani I — a iz nje se dalje grana splet još užih, jedva prohodnih kanala u kojima nema arheoloških nalaza. Ti kanali nisu do kraja ispitani jer su preuski da bi se čovjek mogao kroz njih provući ili su zatrpani kamenjem.

Pregledom cjelokupne unutrašnjosti koja je u tom času bila pristupačna utvrđeno je da su ostaci materijalne kulture u najvećem broju locirani u dvorani I, zatim nešto rjeđe u dvorani II, a u sporednim kanalima bio je samo mjestimično, na izlaznim dijelovima dvorana, i poneki fragment posude, koji je tu vjerojatno donijela voda. Naime, dvorana I često je u današnje vrijeme poplavljivana podzemnim vodama, koje u poroznom, vapnenastom tlu ovog objekta otječu u razne šupljine i tom prilikom ponesu i poneki fragment keramike. Ne može se isključiti i mogućnost da su neki od tih kanala služili kao jame za otpatke, ali je to vrlo hipotetično, jer ako se u jednom kanalu nađe samo jedan komadić keramike, onda se svakako ne može govoriti o pravoj jami za otpatke.

* Kolegicama Dubravki Balen, višem kustosu AMZ, i Branki Poroković, kustosu Muzeja Like, dugujem posebnu zahvalnost na suradnji i ulozenom velikom trudu prilikom istraživanja ove pećine. Isto sam tako zahvalna drugu Z. Krivošiću, koji je ovaj lokalitet otkrio i o tome izvijestio Arheološki muzej u Zagrebu.

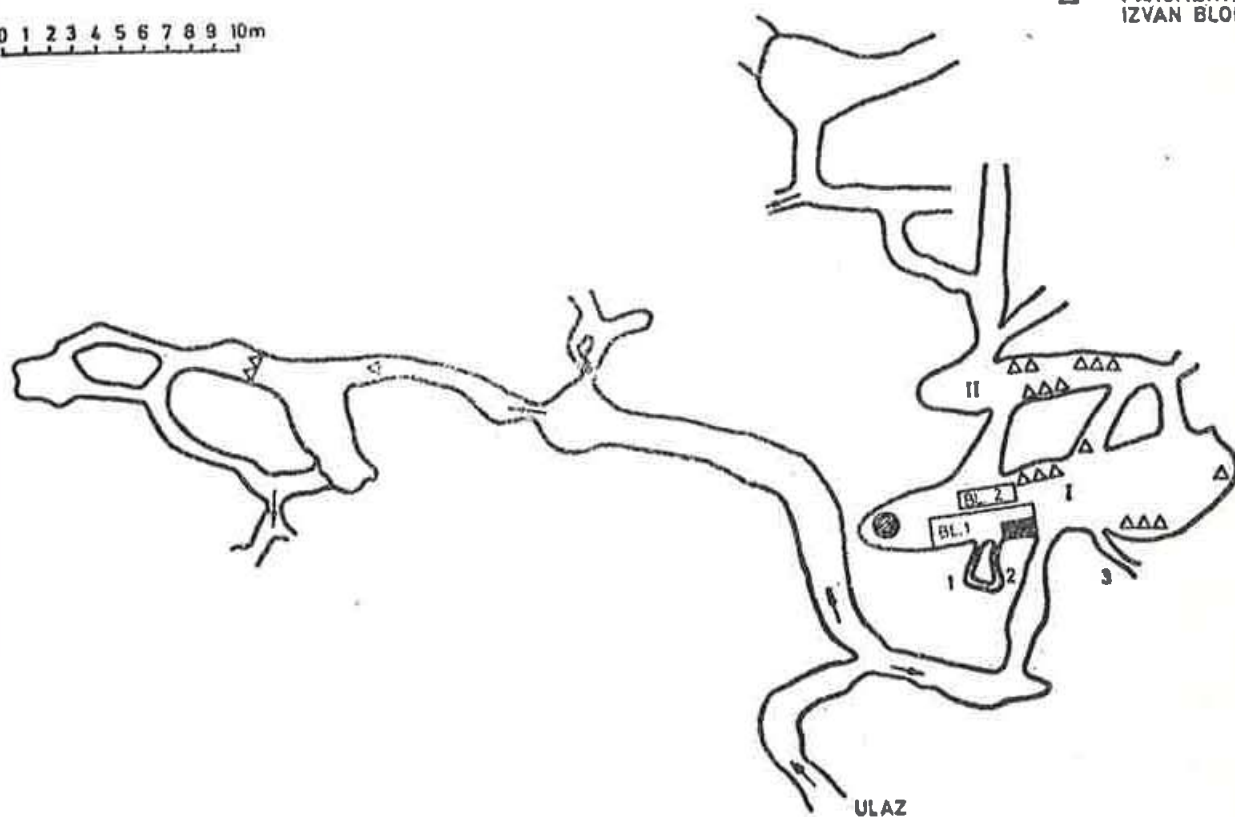
TRNOVAC LIČKI
Jozgina pećina

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10m

Legenda

- OGNJIŠTE
- IZVOR
- FRAGMENTI KERAMIKE IZVAN BLOKOVA

Sl. 1.

Arheološka istraživanja započela su u dvorani I, u kojoj je otvorena sonda veličine $4,60 \times 1,30$ m uz južni, bočni zid pećine. Na dubini do 0,30 m nalazio se sloj masne, žute ilovače pomiješane s ulomcima keramike (uglavnom stari lomovi), sige, životinjskih postiju. Odmah na površini nađena su tri koštana, oštećena šila, na debljem kraju probušena. Na dubini od 0,30—0,50 m, ispod prevjesa sige na prostoru od $1,90 \times 1$ m, bilo je ognjište, odnosno sloj rastresite zemlje pomiješane s pepelom, ugljenom, pougljenjenim komadima drveta i velikim brojem keramičkih nalaza i životinjskih kostiju. Na istoj dubini, bliže ulazu, na prostoru od $1,10 \times 0,70$ m, naišlo se na vrlo velike ulomke keramičkih posuda i nešto životinjskih kostiju, ali u gotovo sasvim čistoj ilovači. Na dubini od 0,50—0,75 m nalazio se sloj manje rastresite zemlje, odnosno više ilovače a manje pepela, i opet veliki ulomci keramike i drugih koštanih predmeta (tab. V, sl. 7—11). Na 0,75—1 m bio je poneki ulomak keramike i nešto kostiju, a sve je grupirano ispod prevjesa od sige. Teren je kopan do dubine 1,20 m. Tada se pojavio sloj rastresite zemlje (glina) i mjestimice kamen živac. Kako se teren sužavao u sondi I, pojavila su se dva udubljenja u južnom zidu pećine,

koja su označena kao niša 1 i niša 2. Nakon čišćenja tih prostora došli smo do zaključka da se tu radi o ulazima nekih kanala koji su bili međusobno spojeni. U kanalu 1 nađena je lubanja malog djeteta i nešto životinjskih kostiju, a sve je prevučeno tankim slojem sige. U kanalu 2 nađena je cijela šalica s malo oštećenom drškom, a bila je puna sige, sitnog kamenja i gara (tab. I, sl. 1).

Uz južni rub sonde I, prema sjeveru, odnosno prema centralnom dijelu dvorane otvorena je sonda 2, veličine $2,10 \times 1$ m. Na dubini od 0,25 do 0,50 m, na cijeloj dužini sonda je bila prazna.

Nakon rada u dvorani I započelo je čišćenje hodnika u sjevernom zidu dvorane, koji je bio zatrpan većim kamenjem što je klizilo niz strmi hodnik pećine.

U južnom zidu dvorane I, desno od ulaza, bio je kanal 3, u kojem je nađena polovica šalice s drškom (tab. I, sl. 3). Uz rubove te dvorane još je mjestimično bilo vrlo malo fragmenata keramike, dok je u kanalu koji vodi do sjevernog zida dvorane I prema dvorani II nađeno uz rubove i u samom kanalu više ulomaka keramike. Iz ovog kanala prolazi se u dvoranu II, u kojoj je uz sjeverni i južni zid također bilo više ulomaka keramike, a važno je napomenuti da je uz sjeverni zid nađen i jedan mali, atipični komad brončanog lima.

Kako se vidi iz opisa unutrašnjosti pećine, najveći broj keramičkih ulomaka nađen je u humusu, odnosno na površini tla dvorane I. Tu su otvorena i dva bloka, od kojih je blok 2 bio bez nalaza, a u bloku 1 bilo je moguće barem donekle utvrditi i stratigrafski položaj pojedinačnih nalaza. Na dubini od 0,30 do 0,50 m nalazila se velika, trbušasta posuda s dvije drške (tab. II, sl. 1), a svi ostali fragmenti većih posuda bili su u blizini ognjišta na dubini od 0,50 do 0,70 m (tab. II, sl. 2, tab. III, sl. 1 i 2). U tom sloju bilo je i mnogo fragmenata grube, nemarno glačane keramike, kao i one finije, glatke i sjajne površine, uglavnom tamnosive boje. Među tim fragmentima najčešći su dijelovi ruba i trbuha velikih posuda, zatim obodi i drške, dok su dna posuda nešto rjeđe zastupljena. Bilo je i više fragmenata od kojih su se mogle rekonstruirati cijele posude, što se naročito odnosi na manje zdjelice, tanjure i šalice. Kako je unutrašnjost pećine često plavljena podzemnim vodama, došlo je do veće dislokacije nalaza. U vrijeme kada je pećina suha, posjećuju je speleolozi i »lovci na blago«, pa je sigurno nešto nalaza i odneseno. Također smo čuli od vlasnika zemljišta i kuće u neposrednoj blizini pećine da su tu godinama članovi njegova domaćinstva sušili meso, dakle palili vatru i obavljali poslove u unutrašnjosti pećine, pa tako i uništavali kulturni sloj. U ratu su u pećini bili i česti zbjegovi. Uzevši u obzir sve te okolnosti, ipak moramo zaključiti da je ovdje još uvijek ostalo dovoljno vrijednih nalaza na osnovi kojih se može izvršiti kulturna i kronološka determinacija naselja.

Keramički predmeti, uglavnom posuđe za svakodnevnu uporabu, načinjeni su pretežno od dobro prečišćene gline, a na prijelomu pojedinih ulomaka zapaža se primjesa sitnijih čestica kalcita. Veći dio posuda prije pečenja prevučeno je tankim slojem razmućene gline i ta je prevlaka još naknadno zaglađena, tako da se na površini vide tragovi prevlačenja i glačanja, vjerojatno nekom vrstom spatule.

Od karakterističnih keramičkih oblika treba spomenuti:

Šalice kratkog, neznatno razgrnutog oboda s jednom drškom, zastupljene u nekoliko varijanti:

a) konične šalice, uglavnom tamnosive površine, kratkog vrata. Drške su pretežno trakaste, vertikalne (tab. I, sl. 1 i 2).

b) bikonične šalice, svjetlije i tamnosive površine, neznatno razgrnutog ruba, od kojeg polazi drška, uglavnom trakasta, i završava na trbuhu (tab. I, sl. 3).

Zdjelice su zastupljene u tri varijante:

a) trbušaste zdjelice nešto višeg, neznatno razgrnutog oboda. Često je na prijelazu od vrata na trbuh udubena horizontalna linija. Zdjelice uglavnom imaju po dvije drške okruglog ili trakastog presjeka (tab. I, sl. 4, 4a),

b) plitke zdjelice, kratkog, razgrnutog ruba, pretežno sive i nemarno glačane površine. Ponekad su ukrašene na prijelazu od vrata na trbuh malim plastičnim polukružnim ispupčenjem (tab. V, sl. 1, 1a),

c) konične zdjele, pretežno tamnosive, dobro glačane površine. Razgrnuti rub je na unutrašnjoj strani koso zasječen. Ponekad je ispod ruba trakasta drška (tab. VI, sl. 2, 2a).

Velike posude zastupljene su u dvije varijante:

a) velike, trbušaste posude, blago konikavnog i pri vrhu razgrnutog oboda (tab. II, sl. 2; tab. III, sl. 2). Vrat je uvijek od trbuha odvojen ili šinom dubokom linijom ili plastičnom trakom.

b) velike posude oštro profiliranog prijelaza od vrata na trbuh. Na ovom nalazištu za sada imamo samo jedan primjerak (tab. III, sl. 1).

Amfore su zastupljene u manjem broju i uglavnom su istog tipa: manjih dimenzija, razgrnutog višeg vrata i s dvije drške na vratu (tab. IV, sl. 3).

Lonci imaju jače ili slabije profiliran trbuh, razgrnute obode, ponekad ukrašene ornamentom utisnutim prstom (tab. IV, sl. 1 i 2) ili bez ukrasa (tab. IV, sl. 4, 5, 6). Površina je dosta dobro glačana, ponekad i sjajna (tab. IV, sl. 5).

U dvorani I, u humusu i sondama zapažen je veći broj drški od posuda. Najčešće su to vertikalne trakaste drške pojačanih rubova (tab. V, sl. 3, 6), zatim horizontalne, debele drške okruglog ili gotovo kvadratnog presjeka, ponekad ukrašene nizom udubljenja (tab. V, sl. 4, 5) i vertikalne drške proširenog i pri vrhu izvučenog dijela (tab. IV, sl. 3).

Važno je također napomenuti da osim udubelih i ponekad plastičnih linija na keramičkom posuđu po pravilu nema nikakvih ornamenta, osim rijetkih primjeraka koji imaju rub ukrašen udubinama rađenim utiskivanjem vrha prsta.

Za određivanje kronološkog mjesta naselja u Jozginoj pećini važni su prije svega tipovi šalice, koje su i najbrojnije u tom nalazištu.

Najbliže analogije nalaze se u inventaru grobova pećine Bezdanjače kod Vrhovina.¹ Tu postoji sličnost ne samo u osnovnim oblicima nego i u detaljima — tipovima drški, ornamentici pa i u fakturi. Tako, na primjer, za koničnu šalicu na tab. I, sl. 2, imamo sigurnu paralelu u grobu 27 u Bezdanjači, u kojem je osim šalice još i spiralna brončana ojevčica i konično dugme ukrašeno urezanim koncentričnim krugovima koji prate rub. Slična dugmad čest su inventar grobova Br C—D stupnja brončanog doba, kako u kulturi grobnih humaka srednjeg Podunavlja, tako i na prostoru južno od Save.² I za druga dva oblika (tab. I, sl. 1, 3) nalazimo srodne primjerke u Bezdanjači, u većem broju grobova, a mogu se dovesti u vezu sa srodnim nalazima Transdanubije, istočnoalpske regije, te dalje na sjever s nalazima Moravske i Slovačke, gdje se njihova prva pojava zapaža u kulturi grobnih humaka srednjeg Podunavlja. U Karpatskoj kotlini datirane su u Br C₂—D stupanj srednjeg brončanog doba po Hänselu.³ U Br D horizontu tumula u Čaki zapažen je također veći broj takvih šalica u skeletnim grobovima.⁴ Sličnost se može utvrditi i sa šalicama nekropole u Virovitici i Sirovoj Kataleni u Međimurju, datiranim na prijelazu od Br C na Br D stupanj. Taj je podatak vrlo zanimljiv jer su ova dva lokaliteta zapravo ona karika, ili bolje rečeno, jedna od karika u lancu koje povezuju panonski prostor s Likom. Na keramici tih lokaliteta često se nalaze karakteristična udubena linija na prijelazu od vrata na trbuh, kakav je slučaj na dubokoj zdjeli s dvije drške u Jozginoj pećini (tab. I, sl. 4a).⁵ Ta zdjela zanimljiva je i zbog tipa drški — to su trakaste, vertikalne drške pojačanih rubova, a na vrhu imaju udubljenje utisnuto vrhom prsta. Slično ukrašene drške nalaze se na šalici s jednom drškom i udubenom linijom na prijelazu od vrata na trbuh na vatrištu kraj groba 5 i na šalici iz groba 24 u Bezdanjači. Nalazi iz tog groba, kao i s vatrišta, datiraju se u Br C—D stupanj srednjeg brončanog doba.⁶

Velike trbušaste posude na tab. II, sl. 2, i tab. III, sl. 2, imaju tanke vertikalne trakaste drške pojačanih rubova i udubenu liniju na prijelazu od vrata na trbuh, pa se i kronološki i tipološki lako mogu dovesti u vezu sa sličnim posudama iz Bezdanjače i djelomično Sirove Katalene, a pripadaju također razdoblju srednje bronce, u koji se mogu datirati i zdjele kojih je rub s unutrašnje strane koso zasječen (tab. V, sl. 1, 1a, 2, 2a).

Oblici drški, kako onih na cijelim tako i na brojnim fragmentiranim posudama, u potpunosti odgovaraju sličnim primjercima prvenstveno

¹ R. Drechsler, *Vjesnik AMZ*, 3. ser., sv. XII—XIII, Zagreb 1979—1980, 27. ff. R. Drechsler, *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, IV, Bronzano doba, Sarajevo 1983, 242—271.

² *Ibid.*, o. c., 37, tab. XVIII, sl. 1—3.

³ B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der Mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn 1968, 21.

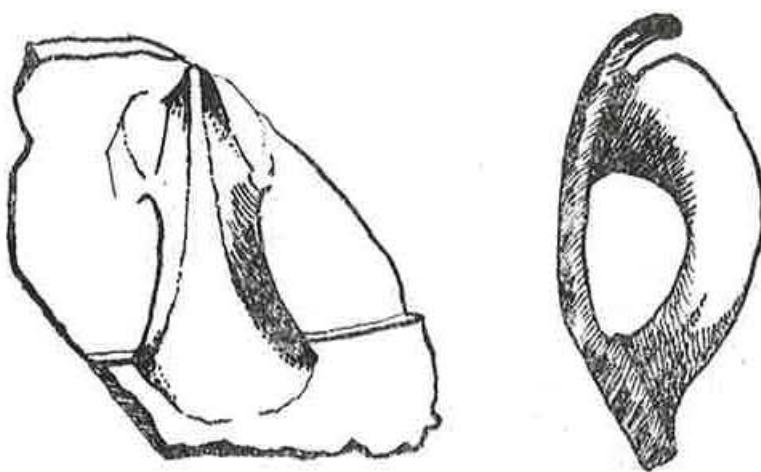
⁴ A. Točik — J. Paulik, *Slovenska archeologia*, VIII/1, Bratislava 1960, 115.

⁵ K. Vinski-Gasparini, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Zagreb 1973, tab. 14, sl. 15.

⁶ R. Drechsler, o. c., tab. X, sl. 1; tab. XVII, sl. 7.

u Bezdanjači, zatim na Velikoj gradini u Varvari.⁷ U horizontu Varvare B₁ i B₂, koji odgovaraju stupnjevima Br B₂ — Br C/D po srednjoevropskoj kronologiji pojavljuju se vertikalne trakaste drške, koje nalazimo u Bezdanjači (tab. VIII, sl. 2, grob 3; tab. XX, sl. 2, skupni grob 3; tab. XXII, sl. 4, blok 5) i u Jozginoj pećini (tab. II, sl. 1—2; tab. III, sl. 1—2), zatim horizontalne trakaste drške, od kojih su neke ukrašene udubenim ornamentima ili su bez ukrasa (Jozgina pećina, tab. V, sl. 4—5).

Tipološki je zanimljiv fragment amforice (?) s očuvanom drškom koja ima proširen i vertikalno izvučen gornji dio (tab. IV, sl. 3 i sl. 2

Sl. 2. Fragment amforice s drškom

u tekstu). U Bezdanjači je nađena samo jedna takva drška u grobu 16, zajedno s debelom horizontalnom drškom i fragmentom posude s trakastom drškom i bradavičastim ispupčenjem na trbuhu.⁸ Takve drške i posude zastupljene su Varvari, u sloju B₁, i pripadaju starijoj fazi srednjeg brončanog doba, a takvo se datiranje može primijeniti i za spomenuti grob 1 iz Bezdanjače.⁹

Za određivanje kronološkog raspona naselja u Jozginoj pećini veoma je značajna bikonična amfora na tab. II, sl. 1. Takvi oblici pojavljuju se u srednjem Podunavlju, na prostoru današnje Vojvodine, i to u tzv. prijelaznom periodu od kasnog brončanog do početka starijeg željeznog doba, prema Garašaninu. Na lokalitetu Gradina na Bosutu u Vašici nađen je vrlo sličan primjerak ovome iz Jozgine pećine, a datiran je u III. bosutsku fazu, odnosno u najstariji sloj tog naselja, koji obuhvaća

⁷ B. Čović, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XXXII/1979, Sarajevo 1978, tab. XXXIV—XLVII.

⁸ R. Drechsler, *o. c.*, tab. XIII, sl. 3.

⁹ B. Čović, *o. c.*, tab. XXXV, sl. 1 a, b.

vrijeme od stupnja Br D do Ha A.¹⁰ Spomenuta je amfora u Jozginoj pećini jedini siguran primjerak za koji bi se moglo reći da stoji neposredno pod utjecajem iz Podunavlja, što je na mnogim nalazima iz Bezdanjače već evidentno dokazano. U isto vrijeme ona je ovdje najmlađi nalaz, pa je stoga sigurno da je to naselje trajalo jedno kraće vrijeme, odnosno od kraja stupnja Br C do kraja Br D stupnja kasnog brončanog doba.

Otkrićem naselja srednjeg i početka kasnog brončanog doba u Jozginoj pećini i nekropole u Bezdanjači dopunjene su naše spoznaje o kulturi toga doba, koje su u Lici sada predstavljali pretežno rijetki slučajni nalazi. U obradi i analizi arheološkog materijala ličke grupe srednjeg brončanog doba upozorila sam na dvije važne komponente u oblikovanju priloga materijalne kulture toga doba: na utjecaje s područja istočnoalpske, srednjopodunavske i djelomično zapadnokarpatijske regije i na autohtonu komponentu, karakterističnu za veliki dio naše zemlje, pogotovu za regiju južno od Save.¹¹ Zahvaljujući novim rezultatima istraživanja poduzetih u posljednjih nekoliko godina, povećan je broj nalazišta u kojima se može izdvojiti horizont srednje bronce, a ono što bih najprije istakla, to je činjenica da se na svim tim novim lokalitetima mogao lako utvrditi horizont srednjeg brončanog doba upravo po keramičkim nalazima koji imaju obilježje autohtone kulture, pa tako ti elementi upućuju sve više na srodnost, a manje na razlike između pojedinih grupa spomenutog doba, a time se onda i bolje objašnjava kronološko i kulturno mjesto nalaza toga doba u Lici. Isto tako može se sada argumentirati govoreći i o širenju utjecaja pojedinih grupa jednih na druge, kao i o nekim pravcima kretanja tih utjecaja. Iako skromni, novi podaci koje ću ovdje navesti pokazuju da se srodnosti s ličkom grupom mogu zapaziti na tri razna područja: u zapadnobalkanskoj regiji i na istočnoj i zapadnoj obali Jadrana.

Osim u spomenutom radu o srednjem brončanom dobu Like i Bosne, gdje sam opširnije navela lokalitete, pa ih ovdje ne bih ponovo sve citirala, treba još istaći: u jugozapadnoj je Bosni B. Govedarica¹² izvršio probna iskopavanja na gradinama, i kako se tu uglavnom radilo o višeslojnim nalazištima, to je u nekima dobro izdvojen horizont srednje i kasne bronce. U vezi paralela s ličkim materijalom govorit ću ovdje uglavnom samo o nalazima stupnjeva Br C — Ha A₁ po srednjoevropskoj kronologiji.

Na gradini Veliki Gradac u Privali, na granici Duvanjskog i Livanjskog polja, izvršena su sondiranja i na temelju dobivenih stratigrafskih podataka utvrđen je kontinuitet naseljavanja od ranog brončanog doba do početka punog razvoja starijeg željeznog doba (Br A₁ — Ha B₃), s tim da faza A pripada vremenu starijeg brončanog doba, dok faza B

¹⁰ M. Garašanin, *Praistorija na tlu Srbije*, II, Beograd 1973; P. Medović, *Naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju*, Beograd 1978, 39—40.

¹¹ B. Čović, *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, knj. IV. Bronzano doba, Sarajevo 1983, 807—829.

¹² B. Govedarica, *Godišnjak Centra za balkanol. ispitivanja ANU BiH*, XX, knj. 18, str. 111—188.

predstavlja nastavak tog razvoja i traje tijekom cijelog srednjeg brončanog doba. Najviše analogija u toj fazi autor nalazi u horizontu Varvare B, gdje sam i ja upozorila na neke analogije s ličkom grupom: keramičke posude s bradavičastim ispupčenjima na trbuhu, zdjele s razgnutim i koso zasječenim rubom, vertikalne drške s pojačanim rubovima, horizontalne i potkovičaste drške kao i rubovi posuda ukrašeni udubljenjima izvedenim utiskivanjem prsta i trokutaista ispupčenja iznad drški.¹³

Velika gradina u Petrovićima na rubu Duvanjskog polja spada najvećim svojim dijelom u kasno brončano doba, ali kao i na mnogim gradinama tog područja, kontinuitet keramičkih oblika nastavlja se iz ranijih razdoblja. Ovdje se također nalaze oblici srednjeg brončanog doba analogni onima iz ličke grupe: potkovičaste drške, horizontalne i vertikalne drške istog tipa kao u Bezdanjači (tab. XVIII, sl. 2, 3, 5; tab. XIX, sl. 3—5).

Sličan je slučaj i na gradinama Letke i Buhovo, na kojima započinje život u kasno brončano doba (stupanj Br D).

Na području Hercegovine, među nedavno istraživanim lokalitetima posebnu pažnju privlači višeslojno naselje u Ravlića pećini (Peć Mlini), jugoistočno od Imotskog.¹⁴ U kulturnom sloju izdvojeno je nekoliko horizonata, odnosno faza razvoja, počevši od ranog neolitika (faza I), posebno grupe Hvar—Lisičići, koja pripada fazi II, a ona ima nekoliko potfaza, od kojih faza II C pripada vremenu eneolitika. Faza III predstavlja horizont razvijenog eneolitika i starijeg brončanog doba, dok bi faza IV trebala predstavljati prijelaz iz ranog u srednje brončano doba. Autor međutim napominje da je »manji dio nalaza koji joj pripadaju (faza IV) pronađen u samom sloju, dok je većina bila na površini. To je svakako i razlog što je dobar dio ovog materijala tipološki neodrediv«. Dakle, onaj dio nalaza koji je pronađen u samom sloju može se sasvim sigurno atribuirati ovoj fazi, a kako je tipološki veoma srodan s nalazima Varvare A—3, sigurno je i njegovo kronološko određenje na prijelaz od starijeg na srednje brončano doba.¹⁵ Jedan veoma specifičan oblik bikonične posude na kratkoj nozi (tab. XLII — Ravlića pećina) posebno privlači pažnju. Naime, izgled li modeliranje gornjeg konusa posude podsjećaju, gledano odozgo, na nešto razvučen kvadrat, kao što je slučaj i na posudi iz groba 21 u pećini Bezdanjači,¹⁶ koja ima visoki cilindrični vrat, dvije tordirane drške i kratku nogu pa se tipološki ne može u potpunosti uspoređivati s posudom iz Ravlića pećine. Ipak, tako rijedak oblik trbuha i raspored ornamentike na njemu, na keramici južno od Save zaslužuje da ih se posebno istakne. U traženju analogije za posudu iz Bezdanjače utvrdila sam da se tijekom srednjeg brončanog doba, počevši od najstarije faze kulture Čaka u Slovačkoj¹⁷ i najstarijeg horizonta knovicke kulture (njeno trajanje je

¹³ *Ibid.*, o. c., tab. III, sl. 1, 4—6; tab. IV, sl. 1, 4, 5, 8, 10; tab. VI, sl. 1—3 i 11—12.

¹⁴ B. Marijanović, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 35/36, Sarajevo 1981, 55.

¹⁵ B. Čović, o. c., 34—44. i 60.

¹⁶ R. Drechsler, o. c., 40—41, tab. XV, sl. 4.

¹⁷ J. Paulik, *Slovenska archeologia*, XI/2, Nitra 1966, 321 (shema razvoja kulture Čaka).

od srednjeg brončanog doba do Ha B stupnja (kasnog brončanog doba)¹⁸ oblik keramičkih posuda cilindričnog vrata i zaobljenog trbuha u svom dugom razvoju, negdje krajem kasnog brončanog doba, počeo na najširem dijelu trbuha sve više ispupčavati, pa je tako posuda dobila u vertikalnoj projekciji oblik razvučenog kvadrata. Kako je u grobu 21, osim spomenute posude, nađeno nekoliko drvenih štapića koji su bili obrađeni, izvršena je radiokarbonska (C¹⁴) analiza i na osnovi dobivenih rezultata isadržaj groba, pa i ova posuda, datirani su u stupanj Ha A₁ kasnog brončanog doba. U Ravlića pećini taj se oblik trbuha i ornamentike nalazi mnogo prije, ukoliko je posuda sigurno bila u kulturnom sloju, jer je vrlo vjerovatno, kako sam već spomenula, da na tom lokalitetu sloj IV. faze nije i najmlađi sloj naselja — mlađi slojevi mogli su biti tijekom stoljeća oštećeni i uništeni! Bilo kako bilo, autor je ovaj primjerak datirao u svoju IV. fazu, ne spominjući moguće analogije ni u našoj zemlji ni na prostoru susjednih zemalja. Kako je već spomenuto, srodnost nalaza ove faze s Varvarom A—3 implicira indirektno zaključak da se i u Ravlića pećini može računati, osim čvrste povezanosti s jugom (Hercegovina i Dalmacija), i na neke kontakte sa sjeverom, odnosno s Karpatskom kotlinom, kako je to istakao i B. Čović govoreći o sloju Varvare A—3,¹⁹ što potvrđuje i nalaz slične posude u Bezdanjači, za koju analogije potječu sa šireg prostora srednjeg Podunavlja i karpatskog bazena. Nalaz iz Bezdanjače i onaj iz Ravlića pećine ne bi trebalo povezivati u tom smislu da bi utjecaj ličke grupe dopirao direktnim vezama u Ravlića pećinu, nego bi se prije moglo reći da su se utjecaji iz jednog ili više centara na spomenutim prostorima (srednje Podunavlje i Karpatska kotlina) u vrijeme srednjeg brončanog doba radijalno širili preko Save na jug i jugoistok, odnosno na balkanski prostor. Kasnije ćemo vidjeti da ti utjecaji idu i dalje, na istočnu i na zapadnu obalu Jadrana. S druge strane, velik broj sličnih oblika koji se zapažaju na prostoru Like pa sve do južne Hercegovine govore u prilog činjenici koju ovdje želim istaći, a ta je da se, kako na arheološkim predmetima autohtone kulture toga doba, tako i na onima koji stoje pod utjecajem iz udaljenijih regija, može utvrditi veća srodnost i time dokazati da postoji veća jedinstvenost kultura srednjeg brončanog doba na prostoru južno od Save.

Na području istočne jadranske obale srednje brončano doba mnogo je slabije zastupljeno nego u zaleđu. Arheolozi koji su istraživali tu regiju napominju da je nedostatak nalaza materijalne kulture toga vremena uglavnom posljedica slabe istraženosti terena. Ima također i određen broj predmeta koji su u muzejske zbirke dospjeli kao slučajni nalazi, pa se i vremenski ne mogu sigurno determinirati, a neki opet, koji su iskopani u sustavnim ili probnim istraživanjima, nisu još detaljno obrađeni. Takav je slučaj s nalazima iz pećine Škarin samograd kod Dmiša, udaljene svega dvadesetak kilometara od Šibenskog zaljeva. Prema podacima Z. Brusića, u toj je pećini bilo li keramičke srednjeg i

¹⁸ J. Porubsky, *Slovenska archeologia*, Nitra 1955, 131, tab. II, sl. 3; isti, *Fontes arch. pragensis*, 10, 112 (Sinkronijska tabela).

¹⁹ B. Čović, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo 1978, 59.

kasnog bronačnog doba, ali ti nalazi nisu objavljeni.²⁰ Prilikom studentskog boravka u Šibeniku 1981. g. zapazila sam također sličnost nekih keramičkih oblika s onima iz Bezdanjače, a boja, faktura, kao i prevlaka i način glačanja površine potpuno odgovaraju primjercima iz srednjeg brončanog doba u Bezdanjači. Prema tome, postoji realna mogućnost da razvitak materijalne kulture na tom lokalitetu nije prekinut već u rano brončano doba. Kada se obrade i publiciraju svi nalazi iz Škarina samograda, vjerujem da će ova zapažanja biti potvrđena.

Na cijelom području sjeverne Dalmacije razdoblje ranog i srednjeg brončanog doba također je uglavnom nepoznato. Isti je slučaj i na otocima. Prema podacima Š. Batovića, ovdje za sada nije moguće pratiti neprekinuti razvoj kultura od neolitika, preko eneolitika do brončanog i željeznog doba, osim u Vrsima kod Nina, gdje su u grobovima bili ostaci materijalne kulture koji pripadaju vremenu od bakrenog do željeznog doba.²¹ Postoje dokazi da se u rano brončano doba između istočne jadranske obale i Egeje odvijala trgovina, što pokazuju uvezeni zlatni i srebrni predmeti nađeni u jednom grobu kod Tivta u Boki kotorskoj, ali takvi nalazi nisu poznati sjevernije od tog područja.²²

U srednjoj Dalmaciji, pogotovu na njenim otocima, nedavno poduzeta istraživanja B. Čečuka pokazala su da se na dva lokaliteta pojavljuje keramika srednjeg brončanog doba, po obliku, načinu ukrašavanja (plastične trake s ovalnim udubljenjima) i fakturi srodna onoj iz Škarina samograda, Bezdanjače i ovdje navedenih lokaliteta jadranskog zaleđa. U Markovoj spilji na otoku Hvaru, u sloju koji je neposredno iznad horizonta ranog brončanog doba, nađeni su fragmenti keramike, nemarno glačane površine, sivosmeđe, dobre fakture, ukrašeni plastičnim trakama s ovalnim udubljenjima. Slični nalazi otkriveni su i u Veljoj spilji na Korčuli.²³

Iz pregleda novih rezultata o istraživanju srednjeg brončanog doba na istočnoj obali Jadrana i njegova zaleđa zaključila bih ovo: novi rezultati arheoloških istraživanja sve više dopunjavaju lakune na teritoriji južno od Save, na kojoj se razvija kultura srednjeg brončanog doba. Arheolozi koji se bave tim pitanjem već su u nekoliko radova naglašavali da kontinuitet života na mnogim naseljima sigurno mora postojati, pa su, kako sam već ovdje rekla, zbog neistraženosti pojedinih užih regija podaci nedovoljni. Tako je Z. Brusić naglasio da postoji kontinuitet naseljavanja od ranog brončanog doba do ilirske dominacije: »...keramika koja bi povezivala ova dva perioda (rano i srednje brončano doba) nije u dovoljnoj mjeri dokumentirana, što bi se po našem mišljenju moglo pripisati više nedovoljnoj istraženosti,

²⁰ Z. Brusić, *Eneolit i rano brončano doba na sjeverozapadnom Balkanu*, Šibenik 1972, 79—80 (Magistarski rad, neobjavljeno).

²¹ Š. Batović, *Diadora*, 6, Zadar 1973, 39.

²² M. Parović-Pešikan, *Arheološki pregled*, 13, Beograd 1971, 21—23.

²³ Srdačno zahvaljujem kolegi B. Čečuku, koji mi je pružio potrebne podatke o stratigrafiji i keramičkim nalazima Markove spilje i Vele spilje. Pokazao mi je neke primjerke keramike na osnovi kojih se moglo zaključiti da je u tim spiljama postojao horizont srednjeg brončanog doba.

nego samom nepostojanju tih perioda u južnom obalskom području.²⁴ Sličnog je mišljenja i S. Batović, kad je u pitanju sjeverni dio jadranske obale.²⁵ U razmatranju geneze kulturnih grupa toga perioda B. Čović smatra da cijeli prostor južno od Save predstavlja još uvijek veliku nepoznanicu i naglašava da se samo na nekim točkama može pratiti razvoj srednjeg brončanog doba. Ipak ne isključuje mogućnost da u tom periodu nastavljaju život one grupe stanovništva čije pojedine regionalne kulture imaju svoje korijene u rano brončano doba.²⁶

Ovdje iznesene teze potvrđuju i nalazi sa zapadne obale Jadrana, pogotovu oni iz pećine Manaccora. Naime, veze zapadne i istočne obale Jadrana, kao i prostora šire teritorije tih susjednih zemalja neosporno su utvrđene još od neolitika,²⁷ a pogotovu su one jake u starije željezno doba.²⁸ Sjetimo se samo liburnske talasokratije u prvim stoljećima prvog milenija prije n. e. Veze dviju jadranskih obala u brončano doba još nisu dovoljno istražene, a po riječima B. Čovića one bi mogle početi znatno prije od poznate »ilirske« penetracije, vjerojatno u obliku više odvojenih manjih, migracijskih pokreta. U vezi s tim on kaže: »Neki od tih pokreta mogli bi padati u srednje brončanog doba, na šta upućuju izrazite tradicije srednjebrončanodobne keramičke tipa Varvara—Bezdanjača u većem broju nalazišta Apulije, kao i u nekropoli u pećini Manaccora.«²⁹ Zbog tako važne karike u vezama obiju jadranskih obala, o nalazima iz pećine Manaccora treba dati opširnije podatke.

Pećina Manaccora nalazi se na brdu Gargano, između dva mala ribarska naselja — Peschici i Vieste. Lokalitet je smješten na Garganskom poluotoku, koji leži na sjeveru pokrajine Puglie (Apulija) i duboko ulazi u Jadransko more. Pećina se sastoji od jedne veće prostorije, 48 m dugačke i 20 m široke, a ulaz je širok 7 m, pa je unutrašnjost djelomično osvijetljena. Pravac pružanja dvorane jest sjever—jug, a na južnom dijelu se sužava u dugačak, uzak kanal i jedan nešto manji, paralelan s prvim. Ispred tih kanala nalazio se nasebinski dio, koji je istraživan od 1932. g. u više navrata.³⁰ Kulturni sloj bio je

²⁴ Z. Brusnić, o. c., 80.

²⁵ S. Batović, o. c., 39—40.

²⁶ B. Čović, Praistorija jugoslavenskih zemalja, IV, Sarajevo 1983, 99. i 114. ff.

²⁷ A. Benac, Kulturbeziehungen des nordwestlichen Balkan zu den Nachbargebiet während der Jungsteinzeit, *Bericht der RGK*, 58, Frankfurt a. M. 1977, 35. ff.; isti, Praistorija jugoslav. zemalja, II, Sarajevo 1979; isti, u ovoj svesci *Arh. radova i rasprava*.

²⁸ G. v. Merhart, Hallstatt und Italien, Mainz 1969, 16—111; D. Lollini, La civiltà Picena, Roma 1976, 190. ff.; S. Batović, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Sarajevo 1980, 21. ff.

²⁹ B. Čović, o. c., 828. Na sličnost u načinu pokapanja u Bezdanjači i Manaccori, kao i na izuzetne primjere srodnosti keramičkih oblika i drugih nalaza upozorio me je B. Čović. Prilikom studijskog boravka u Italiji nacrtao je neke od karakterističnih keramičkih oblika i uputio me na potrebnu literaturu, pa mu ovdje na kolegijalnoj pomoći srdačno zahvaljujem.

³⁰ M. Rellini, R. Battaglia, E. Baumgartel, *Bulletino di Paleontologia italiana*, L—LI, Roma 1930—1931; S. M. Puglisi, *Atti dell' Accademia Nazionale dei Lincei*, 8/II, Roma 1950, 3—57.

dubok 4,40 m, i u njemu se lako može razlikovati nekoliko horizonata naseljavanja, o čemu će ovdje još biti riječi. U kanalu koji zauzima južni dio pećine nalazila se nekropola, koja posebno privlači pažnju, jer u mnogim elementima podsjeća na nekropolu u Bezdanjači. Ovdje je za pokapanja služio relativno uzak kanal, dugačak preko 20 m. Svi grobovi su skeletni, bez određene grobne konstrukcije, a u njima su pretežno pokopane odrasle osobe. Skeleti su orijentirani u pravcu sjever—jug u najvećem broju slučajeva, a umrli su polagani na cijelom prostoru kanala, za razliku od Bezdanjače, gdje su bili uglavnom u prirodnim nišama ili pokraj bočnih stijena pećine.³¹ U Bezdanjači postoje i skupni grobovi, u kojima je pokopano više osoba oba spola, a pokraj tih grobova nađeno je više cijelih posuda i brončanog oruđa i nakita.³² Jedan skupni grob bio je i u Manaccori, i to u manjem, sporednom kanalu, koji je bio zatvoren kamenjem složenim u suhozid. Otkrivanje tog groba E. Baumgartel naziva »dramatičnim«, jer kad su nakon proširivanja kanala došli do jedne prostorijske u kojoj je bio skupni grob nekoliko odraslih muškaraca, pokraj kojih su bili mačevi, keramičke posude i predmeti za »osobnu upotrebu« (vjerojatno nakit ili dijelovi odjeće), autorica je zaključila da je to grobnica »važnih osoba«. Tijela nisu bila bačena na hrbu, nego su pojedinci svaki za sebe ležali na tlu. Kao što sam spomenula, u Bezdanjači je bilo deset takvih grobova, pa se i tu može naći sličnost kako u načinu pokopa, tako i u pogrebnom ritualu.³³

Uz skelete muškaraca u Manaccori priloženi su mačevi, bodeži i manji noževi. Nažalost, grobne cjeline nisu sačuvane, ali autorica navodi podatak da je od ukupno 21 mača i bodeža, 11 nađeno u nekropoli, dok su ostali bili u kulturnom sloju III. stratuma. u naselju i u nekim grobovima na ulazu u pećinu. Dio tih nalaza obradila je V. Bianco-Peroni, naročito mačeve koje je, zbog njihovih specifičnosti, izdvojila u posebnu grupu »mačeva Manaccora«.³⁴ Taj tip ona uspoređuje s tipom mačeva Povegliano—Joševa,³⁵ odnosno s nekim srednjoevropskim primjercima iz grupe Ib po Sprockhofu, pa stoga mačeve iz Manaccore datira u kasnu fazu srednjeg brončanog doba.³⁶ Što se tiče keramičkih nalaza iz nekropole, oni odgovaraju najstarijim tipovima keramike III. stratuma u nasebinskom kompleksu. To su pretežno bikonične šalice s jednom drškom koja nadvisuje obod, polukuglaste šalice ravnog ruba, koji se na dijelu iznad drške povisuje, trbušaste zdjelice s četiri bradavičasta ispupčenja (Buckel) na truhu, oko kojih je niz urezanih koncentričnih linija, slično posudi iz groba 21 u Bezdanjači, zatim zdjelice oštro profiliranog trbuha, polukuglaste zdjele zaravnjenog

³¹ R. Drechsler, o. c., tab. XL—XLV.

³² *Ibid.*, o. c., tab. IV, sl. 2, 3.

³³ E. Baumgartel, *Papers of the British School at Rome*, VI, London 1951, 34. ff.

³⁴ V. Bianco-Peroni, *Prähistorische Bronzefunde*, Abt. IV, Bd. 1, München 1970, 52—54, tab. 15, sl. 104—106, 108—110; tab. 16, sl. 112, 116—117; tab. 17, sl. 123, 127—128; tab. 76, sl. 1.

³⁵ J. D. Cowen, *Proceedings of the Prehistoric Society for 1966*, XXXII, 295—298.

³⁶ V. Bianco-Peroni, o. c., 54.

oboda s četiri bradavice ispod ruba (Bezdanjača i Varvara), fragmenti posuda s potkovičastim plastičnim drškama i rubovima ukrašenim ovalnim udubljenjima rađenim utiskivanjem prsta.³⁷ Neki od tih oblika sreću se u nekropoli u Bezdanjači, u naselju u »Jozginoj pećini« i u naseljima na gradinama, pa se može reći da svi ti lokaliteti imaju mnogo zajedničkih elemenata u materijalnoj kulturi, što vrijedi pogotovu za nekropole u Manaccori i Bezdanjači: obje imaju sličan pećinski trakt u kojem se umrli pokapaju, sličan je običaj postavljanja posude iznad glave a slični su i keramički i brončani prilozi u grobovima. Što se tiče kronologije, nekropola u Bezdanjači traje od srednjeg brončanog doba (Br C/D — Ha A₁), a u Manaccori pripada također kasnim fazama srednjeg brončanog doba (Br D).

Nasebinski dio pećine Manaccora nije potpuno istražen. Iskopavanja su uglavnom poduzimana u južnom dijelu glavne pećinske dvorane, a samo jedna sonda otvorena je pokraj istočne bočne stijene u blizini ulaza. Istraživanja u južnom prostoru dvorane, neposredno pred ulazom u pećinski kanal u kojem je smještena nekropola, dala su vrlo dobre rezultate — kulturni sloj bio je dubok 4,40 m i podijeljen je u tri stratuma. Iz crteža profila koji je autorica priložila, kao i na osnovi samih nalaza, može se zaključiti da je podjela na tri stratuma nedovoljna i da se u III. stratumu mora računati s više vremenski različitih horizonata. Uzimajući u obzir spomenutu podjelu E. Baumgartel, kao i neke korekture koje smo mogli načiniti na osnovi tipoloških odlika nalaza i njihova stratigrafskog položaja u kulturnom sloju, može se reći uglavnom ovo: naselje u pećini Manaccora trajalo je od ranih faza srednjeg brončanog doba do početka 3. st. prije n. e. U I. stratumu, osim crne i crvene dobro pečene i glačane keramike domaće proizvodnje, nađeni su i fragmenti vaza Gnathia, kao i nekih, po riječima autorice, keramičkih oblika iz helenističkog perioda.³⁸

U II. stratumu nastavlja se razvoj nekih domaćih oblika iz III. stratuma, a prevladava nekoliko varijanti slikane apulske keramike, koju M. Mayer naziva »daunijskom«. Ta keramika pretežno pripada 5—4. st. prije n. e.

III. stratum sadrži najstarije keramičke i brončane nalaze. Kulturni sloj dubok je oko 3 m, a na planu, odnosno u profilu, može se zapažati nekoliko horizonata, što E. Baumgartel nije, čini mi se, dovoljno naglasila. Ne ulazeći ovdje opširnije ni u pitanja vezana za krivo atribuiranje nekih nalaza određenim vremenskim periodima,³⁹ želim istaći ovo: III. stratum nasebinskog dijela, koji je pred samim ulazom u pećinski kanal u kojem je nekropola, sadrži arheološke predmete koji pripadaju jednom dužem vremenskom rasponu, od Br B stupnja ranog brončanog doba do Ha B₂ stupnja kasnog brončanog doba. Negdje na polovici tog stratuma, dakle na dubini od 1—1,5 m iznad zdravice, nalazi se ulaz u nekropolu. Grobni prilozi datiraju se u Br C i najvećim dijelom u Br D stupanj srednjeg brončanog doba, pa se tako sadržaj

³⁷ E. Baumgartel, *o. c.*, sl. 1/6, 12, 16, 20; sl. 2/6, 8, 10—11; sl. 12/2, 5, 9; tab. II, sl. 4—7 (vidi tab. VI u ovom članku!).

³⁸ *Ibid.*, *o. c.*, 28.

³⁹ *Ibid.*, *o. c.*, vol. II, 3.

grobova i naseobinskih slojeva sa spomenute dubine sasvim dobro vremenski sinkroniziraju. Ukratko, najstariji sloj III. stratuma istovremen je s nekropolom, što znači da je ovdje pokapanje obavljano u jednom kraćem vremenskom razdoblju, uglavnom tijekom Br C—D stupnja srednjeg brončanog doba.

U naseobinskom dijelu, u III. stratumu, najviše je keramičkih ulomaka i cijelih posuda, koje autonica dijeli na 6 grupa, prema njihovu stratigrafskom položaju, što zapravo znači da se u tom stratumu može računati s pet do šest kulturnih, odnosno vremenskih horizonata. U najdubljem sloju i naselja i nekropole autonica izdvaja keramiku tipa B I, koja je po fakturi, po obliku i ornamentici veoma srodna s nalazima srednjeg brončanog doba jadransko-zapadnobalkanske regije (vidi tab. VI). Vodeći su oblici konične i bikonične šalice, koje imaju trakaste drške pojačanih rubova ili drške okruglog presjeka koje nadvisuju obod, oštro profilirane zdjelice, duboki lonci s ukrasima u obliku plastične, potkovačisto savijene trake, poluokruglaste zdjele slične onima u Bezdanjači i Varvari, plitke, poluloptaste šalice, tipa Varvara A 3, s početka srednjeg brončanog doba.⁴⁰ Posebno je zanimljiv fragment crne posude, dobro glačane površine i visokog sjaja. Očuvan je dio trbuha koji ima isti oblik i istu ornamentiku kao posuda iz groba 21 u Bezdanjači i pećini Mlini, o čemu je ovdje već bilo opširnije riječi. Dakle, sada imamo dva primjerka u zaleđu jadranske obale i jedan na zapadnoj obali, što izvanredno dokumentira međusobne odnose i veze tih udaljenih regija. Zanimljiv je i fragment tzv. Buckelkeramike, koji ima srodnosti s nalazima Bezdanjače i Varvare.⁴¹ U Manaccori, u III. stratumu, također su bogato zastupljene potkovičaste, jezičaste i trakaste drške, a uobičajen je ukras od niza udubljenja rađenih utiskivanjem prsta. Ukratko, u keramičkim priložima, kako u naseobinskom dijelu, tako i u nekropoli pećine Manaccora, jasno su izraženi brojni elementi koje srećemo i na istočnoj obali Jadrana, a pogotovu u njegovu zaleđu. E. Baumgartel kaže u zaključku svog rada da keramički nalazi iz III. stratuma pripadaju nekoj stranoj civilizaciji i vjerojatno predstavljaju vezu istočne i zapadne obale Jadrana, koja je mogla biti uspostavljena morskim, a ne kopnenim putem.⁴² Da su te veze postojale već i u srednje brončano doba, što je B. Čović s pravom pretpostavljao, pokazalo se kao točno. Kakvog su karaktera one bile, mogu posvjedočiti i brončani nalazi iz Manaccore. Naime, već sam spomenula da je ovdje nađen velik broj oružja, pa se sam po sebi nameće zaključak da su to bile migracije osvajačkih raspoloženih grupa, pogotovu što su u nekropoli bili pretežno skeleti odraslih osoba, odnosno naoružanih ratnika. Kako u III. stratumu nema nikakvih prekida u kulturnom sloju, moglo bi se s pravom zaključiti da je ovdje došlo do određenog procesa asimilacije i daljeg nastavljanja života sve do 3. st. prije n. e., što se vidi i po sadržini II. i I. stratuma. Tu, naime,

⁴⁰ B. Čović, *o. c.*, tab. XXII, sl. 1 a, b; E. Baumgartel, *o. c.*, sl. 1/1, 17; sl. 3/1, 4—5; sl. 6/1, 2, 12; sl. 12/9.

⁴¹ B. Čović, *o. c.*, tab. XXII, 5.

⁴² E. Baumgartel, *o. c.*, 30—31, vol. 1.

i dalje traju neki keramički oblici iz III. stratuma, zajedno s domaćom keramikom i importiranim Gnathia i apulskim vazama.

Treba stoga još jednom naglasiti veliko značenje što ga imaju nalazi iz Manaccore, jer oni evidentno potvrđuju pretpostavke nekih arheologa (u prvom redu B. Čovića) koji su smatrali da su morale postojati veze između istočne i zapadne jadranske obale i u srednje brončano doba. Keramičke oblike koje smo donedavna poznavali samo iz kontinentalnog prostora naše zemlje sada nalazimo i na obali Jadrana i na našim otocima, a njihovo širenje i na zapadnu obalu Jadrana baca novo svjetlo na odnose kultura toga razdoblja na širem prostoru Jugoslavije i Italije.

OPIS NALAZA

1. Tamnosiva dublja šalica s vratom koji je od trbuha odvojen blago udubenom linijom, a obod je neznatno razgrnut. Mala, trakasta drška polazi od ruba i završava na kraju vrata. Površina glačana, s manjim oštećenjima. Inv. br. 20018 (tab. I, sl. 1).
2. Tamnosiva konična šalica dobro glačane površine. Vrat je neznatno razgrnut i od trbuha odvojen blago udubenom linijom. Trakasta drška spaja rub šalice i dio na prijelazu od vrata na trbuh. Inv. br. 20019 (tab. I, sl. 2).
3. Svijetlosiva šalica s trakastom drškom koja spaja obod i trbuh. Vrat je jače konkavan i oštro odvojen od trbuha, a obod je neznatno razgrnut. Površina glačana, ali mjestimično jako oštećena. Inv. br. 20017 (tab. I, sl. 3).
4. Svijetlosiva, rekonstruirana duboka zdjelica. Vrat je od trbuha odvojen udubenom linijom i pri vrhu je neznatno razgrnut. Dvije trakaste drške spajaju rub otvora i trbuh. Inv. br. 20020 (tab. I, sl. 4, 4a).
5. Velika bikonična tamnosiva amfora, visokog, pri vrhu neznatno razgrnutog oboda. Na prijelazu od vrata na trbuh nalazi se široka, udubena linija. Dvije široke, trakaste drške spajaju vrat i rame. Inv. br. 20022 (tab. II, sl. 1).
6. Dio velike keramičke posude, sivosmeđe, dobro glačane površine. Nešto viši vrat na vrhu je malo razgrnut, a od trbuha odvojen je udubenom linijom. Na trbuhu velika trakasta drška. Ni prijelomu dosta sitnih zrnca kalcita. Inv. br. 20047 (tab. II, sl. 2).
7. Dio velike keramičke posude, neravnomjerno pečene (sivožučkasti tonovi), mjestimično ispucale površine, na kojoj se vide tragovi nemarnog glačanja. Rub je malo razgrnut, a rame oštro prelazi na trbuh. Na tom dijelu očuvana je jedna trakasta drška. Inv. br. 20045 (tab. III, sl. 1).
8. Dio velike keramičke posude, svijetle do tamnosive, nemarno glačane površine, s mnogo kalcitnih zrnaca na prijelomu. Nešto viši, cilindrični vrat pri kraju je neznatno razgrnut, a na prijelazu na trbuh nalazi se plastična, horizontalna linija. Na trbuhu je očuvana jedna veća trakasta drška, koja se pri kraju širi, a vertikalni rubovi su znatno zadebljani. Inv. br. 20046 (tab. III, sl. 2).
9. Dio blago koničnog trbuha i razgrnutog oboda orvenkasto pečene posude, nemarno glačane površine, sa zrnacima kalcita u presjeku. Inv. br. 20028 (tab. IV, sl. 1).
10. Dio vrata i trbuha svijetlocrvene glačane posude s nešto zrnaca kalcita u prijelomu. Rub malo razgrnut i ukrašen udubljenjima rađenim utiskivanjem prsta. Inv. br. 20028a (tab. IV, sl. 2).

11. Fragment tamnosive amfore dobro glačane površine. Visoki vrat pri vrhu je jače razgrnut, a ispod njega je udubena linija. Ispod ruba otvora polazi sjekirasta drška. Inv. br. 20021 (tab. IV, sl. 3 i sl. 1 u tekstu).
12. Dio zaobljenog trbuha i vrata veće, crvenkasto pečene posude, dobro glačane površine. Rub je malo razgrnut, a u presjeku ima dosta kalcitnih zrnaca. Inv. br. 20026 (tab. IV, sl. 4).
13. Dio cilindričnog vrata posude, pri vrhu malo razgrnutog oboda, tamnosive, sjajne i dobro glačane površine, tankih zidova. Inv. br. 20029 (tab. IV, sl. 5).
14. Plitka zdjelica kratkog vrata (fragment), koji je pri vrhu malo razgrnut. Površina tamnosiva, sa smeđim mrljama, nemarno glačana; u prijelomu sitna zrnca kalcita. Na prijelazu od vrata na trbuh malo, plastično polukružno zadebljanje. Inv. br. 20035 (tab. V, sl. 1, 1a).
15. Dio plitke konične zdjele razgrnutog, s unutrašnje strane koso zasječenog oboda. Ispod ruba dio trakaste drške. Površina siva, dobro glačana. Inv. br. 20034 (tab. V, sl. 2, 2a).
16. Velika, trakasta drška, pri dnu malo proširena. Površina je tamnosiva, nemarno glačana, s primjesom sitnih kalcitnih zrna na prijelomu. Inv. br. 20042 (tab. V, sl. 3).
17. Fragmentirana horizontalna drška svijetlosive posude. Površina nemarno glačana, a duž rubova niz okruglih udubljenja rađenih utiskivanjem vrhova prsta. Inv. br. 20044 (tab. V, sl. 4).
18. Horizontalna debela drška posude, kojoj su rubovi jače profilirani. Drška je crvenkaste boje, nemarno glačana, sa sitnim zrnima kalcita u prijelomu. Inv. br. 20039 (tab. V, sl. 5).
19. Trakasta drška velike keramičke posude, neravne, grube površine s primjesom zrnaca kalcita. Donji dio je širi, a vertikalni rubovi plastično su pojačani. Inv. br. 20031 (tab. V, sl. 6).
20. Dio trbuha i vrata veće posude, sivosmeđe, dobro glačane površine. Visoki, pri vrhu razgrnuti vrat odvojen je od trbuha nešto jače udubenom linijom. Inv. br. 20024 (tab. IV, sl. 4).
21. Pet komada fragmentiranih koštanih šila. Inv. br. 20036 (tab. V, sl. 7—11).

Osim ovih, treba spomenuti još neke keramičke oblike, koji nisu na tablama. To su:

22. Dio trbuha velike, sivosmeđe posude, dobro glačane površine. Na prijelomu ima više zrnaca kalcita. Očuvan je dio nešto višeg vrata, koji je pri vrhu neznatno razgrnut. Vertikalna, debela drška spaja vrat s trbuhom. Inv. br. 20023.
23. Dio zaobljenog trbuha, sivosmeđe, dobro uglačane površine, sa zrnima kalcita na prijelomu. Dio vrata odvojen je od trbuha udubenom linijom. Inv. br. 20025.
24. Dio vrata sivosmeđe posude dobro glačane površine. Rub je ukrašen ovalnim udubljenjima rađenim utiskivanjem vrha prsta. Inv. br. 20027.
25. Dio plitkog tanjura, razgrnutog i s unutrašnje strane koso zasječenog oboda. Površina dobro glačana, sivosmeđa. Na prijelomu mnogo sitnih zrnaca kalcita. Tanjur je sličan onome na tab. V, sl. 1, 1a. Inv. br. 20032.
26. Dio vrata sivosmeđe posude, dobro glačane površine. Rub je profiliran. Inv. br. 20033.
27. Dio zaobljenog trbuha velike, crvenkastožute posude, nemarno glačane površine, s manjom primjesom zrnaca kalcita. Na trbuhu velika, trakasta drška. Inv. br. 20036.

28. Dio trbuha i dna veće posude, svijetložute boje, nemarno glačane površine. Na vanjskoj strani dno je debelo 1 cm i neznatno profilirano. Inv. br. 20037.
29. Dio vrata i trbuha crveno pečene keramičke posude glačane površine. Na prijelomu ima dosta kalcitnih zrnaca. Razgrnut obod ukrašen je ovalnim udubljenjima rađenim utiskivanjem vrha prstiju. Na prijelazu od vrata na trbuh vidi se trag drške. Inv. br. 20048.

Rad prihvaćen na sjednici Razreda od 18. travnja 1984.

R é s u m é

LA GROTTTE »JOZGINA PEĆINA« A TRNOVAC LIČKI

(Problématique des liens entre la région de la Lika et les rivages Adriatiques occidental et oriental)

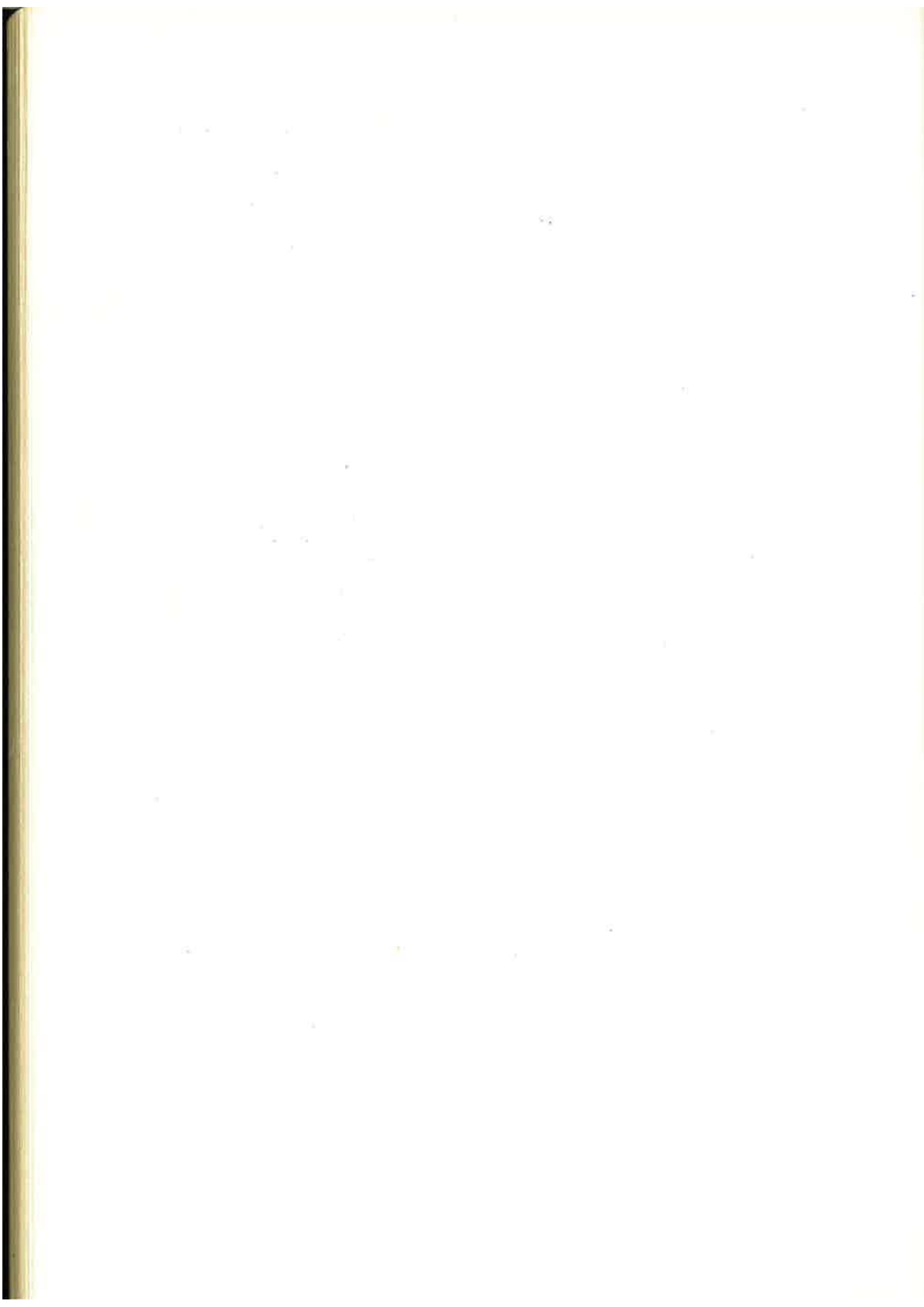
Le village Trnovac Lički est à environ 10 km au sud-est de Gospić (région de la Lika, au sud-ouest de la Croatie). On y a découvert en 1980 un site préhistorique dans la grotte »Jozgina pećina«, constituée de deux petites salles reliées entre elles par d'étroits corridors. Dans la salle I, il y avait un grand foyer et de nombreux objets en céramique, aussi bien à la surface que dans la couche culturelle, qui avait par endroits 1,90 mètre de profondeur. Dans la salle II, les trouvailles furent beaucoup moins nombreuses: en général des fragments de poteries près des parois latérales de la grotte. Près du foyer, il y avait aussi quelques pointes d'os (tab. V, 7—11). Les récipients en céramique étaient, en général, en argile pure avec des traces visibles de polissage à la surface. Les formes suivantes sont le plus souvent représentées: tasses à une anse (tab. I, 1—3), quelques variantes de coupes (tab. I, 4, 4a; tab. V, 1, 1a), grands récipients arrondins ou à panse nettement profilée (tab. II, 2; tab. III, 2), des récipients différemment profilés (tab. IV, 1, 2, 4—6). Excepté les lignes incisées et les nervures plastiques, il n'y a pas de décor sur la céramique. Sur certains exemplaires, le bord ou l'anse sont décorés d'incisions ovales (tab. IV, 2).

Les types de tasses, qui sont d'ailleurs les plus nombreuses ici, sont importants pour déterminer avant tout le lieu chronologique du site de la grotte »Jozgina pećina«. Selon des analogies avec des tombes de la nécropole de la grotte Bezdanjača près de Vrhovine et de Sirova Katalena dans le nord-ouest de la Croatie (annotations 1, 2, 5), ces trouvailles appartiennent au degré Br C — Br D de l'âge du bronze moyen, selon la chronologie de l'Europe centrale. Le fragment d'une petite amphore à anse dont la partie supérieure saillante est élargie verticalement pourrait être l'objet le plus ancien de ce site (tab. IV, 3 et fig. 1). Selon les analogies de Bezdanjača, dans la tombe 16 et la couche B₁ à Varvara (annotations 8, 9), ce genre d'anses appartiennent à une phase plus ancienne de l'âge du bronze moyen. La forme la plus récente est l'amphore haute et biconique au col cylindrique, à deux anses à bandes (tab. II, 1). Ce type de récipient est fréquent dans la région danubienne yougoslave où, selon M. Garašanin, il date, à Bosut, de la IIIe phase, respectivement de la fin du degré Br D et du début du degré Ha A de l'âge du bronze tardif (annotation 10). Selon ces données, la durée du site archéologique de »Jozgina pećina« pourrait englober la période de l'âge du bronze moyen et le début de l'âge du bronze tardif.

La découverte de ce site est complétée par des données jusqu'à présent très modestes sur l'évolution de l'âge du bronze en Lika, et à ce propos, il est égale-

ment question dans le texte suivant de quelques nouveaux résultats des fouilles pratiquées sur l'espace situé au sud de la Save. Ainsi des formes de céramiques apparentées à celles de Bezdanjača et de la grotte »Jozgina pećina« ont été mises au jour dans les agglomérations fortifiées ou »Gradina« de Veliki Gradac à Privala, de Velika gradina à Petrovići, de Letka et Buhovo. Les sites de la grotte Ravlića pećina près d'Imotski et de Škarin Samograd près de Šibenik (annotations 12—14) valent notamment la peine d'être cités. De même, deux nouveaux sites sont mentionnés dans les îles longeant la côte Adriatique orientale (grotte Markova spilja à Hvar et grotte Vela spilja à Korčula), qui renferment aussi pour la première fois des céramiques de l'âge du bronze moyen dans les couches culturelles de plusieurs périodes préhistoriques.

Les liens entre les rivages oriental et occidental de l'Adriatique existent depuis le néolithique et furent plus importants notamment à l'âge du fer. Ces liens ne sont pas encore suffisamment étudiés pour l'âge du bronze moyen, bien que certains archéologues avancent des hypothèses tout à fait convaincantes sur les possibilités de leur existence. Ceci est attesté par les fouilles de la grotte Manaccora dans la presqu'île de Gargano (Pouilles) dont il a été question ici un peu plus exhaustivement. Dans cette grotte dotée d'une grande salle comportant un site préhistorique multicouches, une extrémité du point le plus occidental était destinée aux inhumations pendant l'âge du bronze moyen. Cette nécropole a une ressemblance exceptionnelle avec celle de Bezdanjača où un long corridor étroit de la grotte était également utilisé pour les sépultures; le procédé d'inhumation, le rituel funéraire et le caractère des attributs déposés dans les tombes de ces deux grottes sont très semblables. De même, de nombreuses découvertes de céramiques dans la couche la plus ancienne de la partie habitée de la grotte de Manaccora témoignent de liens incontestables entre les rivages oriental et occidental de l'Adriatique, à l'époque précitée.

1

2

3

4

4a

Sl. 1-3. Šalice od tamnosivo pečene keramike s jednom drškom
Sl. 4-4a. Duboka zdjelica s dvije drške

Sl. 1. Velika keramička bikonična posuda s dvije drške

Sl. 2. Fragment velike zdjele s trakastim drškama

Sl. 1. Fragment bikonične velike posude s trakastim drškama

Sl. 2. Fragment velike trbušaste posude s jednom očuvanom, trakastom drškom pojačanih rubova.

1

2

3

4

5

6

Sl. 1-6. Fragmenti manjih keramičkih posuda

1

1a

2

2a

3

4

5

6

7

8

9

10

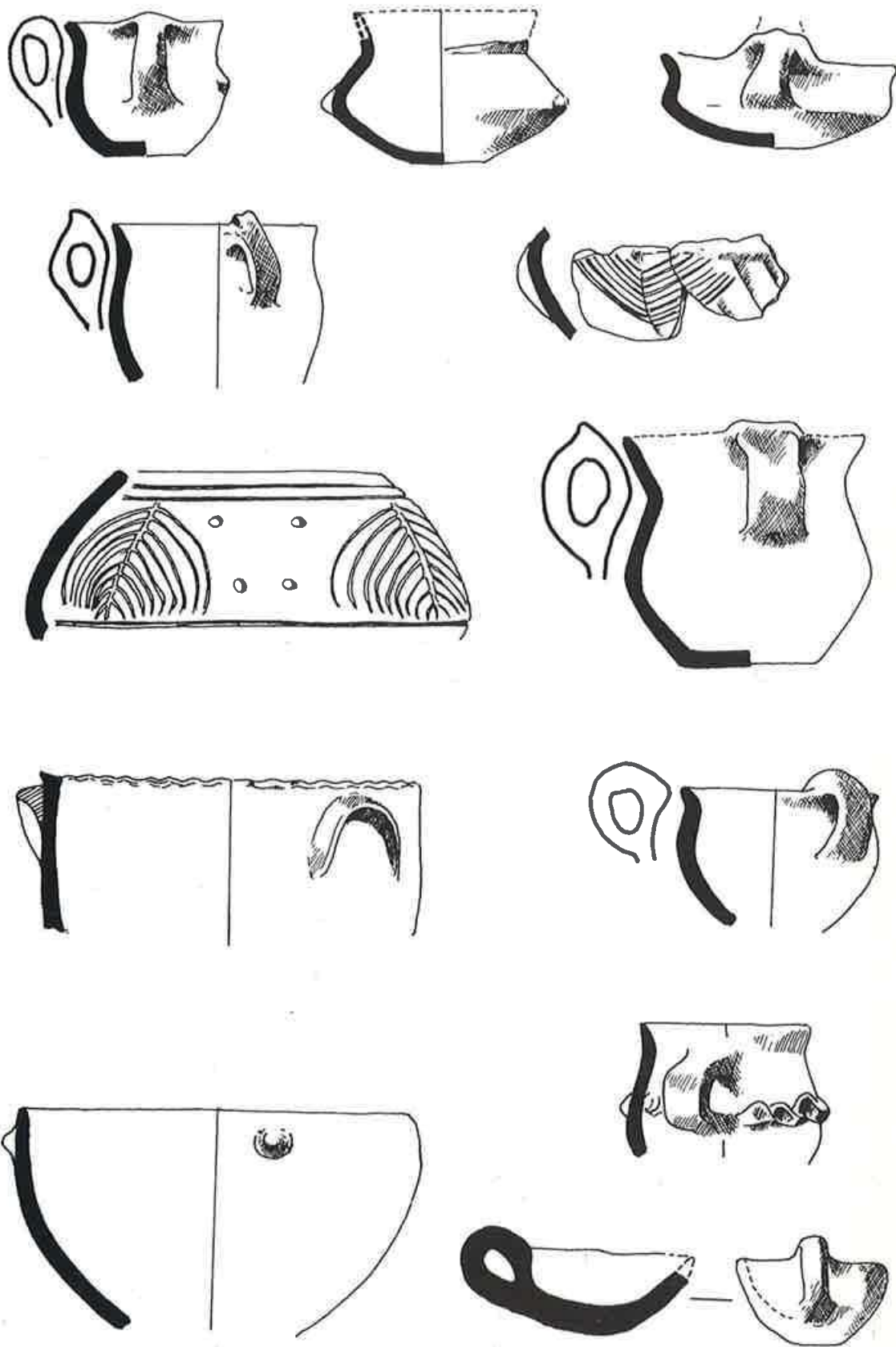

11

Sl. 1-2a. Fragmentirane plitke zdjelice s koso zasječenim rubom

Sl. 3-6. Tipovi drški keramičkih posuda

Sl. 7-11. Koštana šila

Karakteristični keramički nalazi srednjeg brončanog doba iz pećine Manaccora u Apuliji (Italija)